

УДК 94(477)

Мельничук О.А. Теоретико-методологічні засади діяльності органів соціального страхування в Україні у 20 – 30-ті рр. ХХ ст. // Наукові записки НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія: педагогічні та історичні науки. Вип.88.– К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. – С. 230-236.

Мельничук О.А.
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ У 20-30-ТІ РР. ХХ СТ.

В статті висвітлюються основні теоретико-методологічні засади дослідження діяльності органів соціального страхування в 1920 – 30-х рр.

Ключові слова: історичні дослідження, методологія, методологічні підходи, методологічний консерватизм.

Мельничук О.А. Теоретико-методологические основания деятельности органов социального страхования в Украине в 20-30-х гг. ХХ в.

В статье освещаются основные теоретико-методологические основания исследования деятельности органов социального страхования в 1920 – 30-х гг.

Ключевые слова: исторические исследования, методология, методологические подходы, методологический консерватизм.

Melnychuk O.A. The Theorist-methdological basis to activity organ social insurance in Ukraine in the 20-30th of the ХХth century.

In article are illuminated main theorist-methdological basis of the study to activity organ social insurance in 1920 - 30-h gg.

Key words: history studies, methodology, methdological approaches, methdological conservatism.

Дослідження діяльності органів соціального страхування як складової радянської соціальної політики неможливе без врахування тенденцій розвитку сучасної історичної науки, характерними рисами якої є прагнення відійти від успадкованого від радянських часів методологічного консерватизму, концептуальної однобічності підходів до проблем наукового пізнання, відмови від єдиного універсального методу пізнання людини і світу. Спроби науковців пізнати світ в усій його складності, багатомірності і водночас цілісності характеризуються намаганнями простежити його розвиток з позицій багатоаспектності та альтернативності.

Метою вказаної статті є прагнення автора визначити основні теоретико-методологічні засади дослідження діяльності органів соціального страхування в

Україні 1920 – 30-х рр.

Розкриваючи методологію дослідження діяльності органів соціального страхування в Україні у зазначений період вважаємо за необхідне в першу чергу зупинитися на теоретичних аспектах, що розкривають суть та природу соціального страхування як форми соціального захисту загалом, а також особливостей феномену «радянського соціального страхування» досліджуваного періоду.

Сучасне поняття соціального захисту населення включає у себе три складові форми: соціальне страхування, соціальне забезпечення та соціальне обслуговування. Кожна із вказаних форм виконує свою роль соціального захисту, однак їх питома вага, коло забезпечуваних, фінансові джерела, структура управління є досить різними.

Так, соціальне обслуговування полягає у наданні соціальних допомог населенню, фінансованих за рахунок податків чи інших надходжень до Державного бюджету. Соціальна допомога може реалізовуватися також у формі житлових субсидій, різного роду пільг, проведенням інших видів соціальної роботи серед населення.

Соціальне забезпечення, відповідно до чинного законодавства здійснюється у формі соціальних виплат певними категоріями громадян за рахунок коштів бюджетів різних рівнів. При цьому соціальні виплати малозабезпеченим чи постраждалим категоріям, переважною мірою непрацюючим, цілком визначаються основами економічної політики, фінансовим станом державного бюджету, іншими критеріями, що характеризують механізм їх надання, обмеження чи позбавлення. Правильно вибрані соціальні заходи держави в умовах ринкової економіки дають можливість контролювати і впливати на чинники соціальної напруженості чим і підтверджують ефективну роль системи соціального забезпечення.

Провідною формою соціального захисту населення в умовах ринкових трансформацій виступає соціальне страхування, що передбачає матеріальне забезпечення та надання соціальних послуг застрахованим особам та членам їх

сімей у разі настання страхових випадків в порядку передбаченому соціальним законодавством. На відміну від інших організаційно-правових форм соціального захисту, соціальне страхування поширюється виключно на найманих працівників, оскільки тісно пов'язане з їх трудовою діяльністю. При цьому виплата допомог застрахованим здійснюється за рахунок відповідних страхових фондів, що формуються через сплату страхових платежів роботодавцями та особами, на користь яких здійснюється соціальне страхування. За загальним правилом розміри одержуваних страхових сум обумовлені трудовим стажем, величиною заробітної плати, ступенем втрати працездатності. Соціальному страхуванню притаманні також: деперсоніфікація страхових сум, солідарна відповідальність фондів за страхові ризики. Разом із тим соціальне страхування слід вирізнити від інших видів державного страхування, тобто так званого цивільного або особистого страхування. У даному випадку участь застрахованої особи є добровільною, здійснюється на основі індивідуального договору залежно від її потреб та бажань щодо страхової суми, крім того, умови страхування можуть змінюватися за бажанням сторін.

З усіх форм соціального захисту найближчим до комуністичної доктрини з її зрівняльним принципом було соціальне забезпечення, що розглядалося як прототип забезпечення непрацездатних за потребами, що пануватиме в комуністичному суспільстві. Крім того даний інститут давав можливість вже з самого початку реалізовувати класовий підхід у забезпеченні, матеріально підтримуючи лише ті соціальні верстви, що становили соціальну опору нового режиму. Соціальне страхування при цьому розглядалося як буржуазний інститут соціального захисту, притаманний лише капіталістичному суспільству.

Вимушений перехід до НЕПу, що супроводжувався поглибленням соціального розшарування та розширення кола осіб, що потребували соціального захисту зумовив рішення радянсько-партійного керівництва про запровадження соціального страхування як провідної форми соціального захисту робітників та службовців в умовах ринкових відносин. Такий крок аж ніяк не свідчив про зміну основоположних принципів соціального захисту, а був лише спробою

пристосування соціальної політики до політичного моменту. Основним завданнями при цьому був захист пролетаризованих верств від декласування в умовах ринкової економіки, перенесення фінансового тягаря системи соціального захисту на підприємства недержавної форми власності та демонстрація турботи про робітничий клас перед міжнародною громадськістю. Відповідно до цього змінювався і зміст соціального страхування. За радянським законодавством сплата страхових внесків покладалася лише на роботодавців, в чому радянські ідеологи вбачали основну перевагу радянського страхування над зарубіжним. Натомість, при визначенні розмірів страхових тарифів перевага надавалася державним підприємствам та установам, для яких встановлювалися пільги, надавалися відстрочки у виплатах, скасовувалися заборгованості із сплати, запроваджувалося спеціальне кредитування. Незважаючи на те, що страхові внески сплачувалися за всіх працюючих, в основу забезпечення був покладений класовий принцип, за яким права на соціальні виплати були позбавлені в першу чергу політичні опоненти нової влади. Крім того, розміри соціальних виплат були поставлені у залежність від соціального статусу, майнового стану, території проживання, професії, характеру трудової діяльності, членства у профспілках.

Таким чином, новоутворена форма соціального захисту працюючих у 20 – 30-ті рр. ХХ ст. під назвою «радянське соціальне страхування» представляла собою своєрідний симбіоз, в якому формування фінансової системи здійснювалося за принципами соціального страхування, а в основі механізму розподілу соціальних виплат лежали основні складові соціального забезпечення.

Відхід України від тоталітарного минулого та взятий курс на демократизацію суспільства позначився кризою соціально-гуманітарних наук, основною причиною якої була втрата офіційно-охоронною наукою своїх ціннісних орієнтирів. Кардинальні зміни в суспільстві призвели до заперечення основ, на яких вона базувалася. Зважаючи на це, кінець 80-х – початок 90-х рр. ХХ ст. ознаменувався спробами істориків вирватися з пут марксистських схем, появою концепцій, що прагнули модифікувати теорію формацій або зовсім поставити її під сумнів. Одним із найбільш рельєфних виявів кризи історичної

науки були проблеми, що стосувалися її методології, основних категорій чи базових понять [5, с.14].

Однак під кризою в даному випадку слід розуміти не застій чи занепад розвитку, а поляризацію теоретико-методологічних поглядів і підходів, а також конкретно-історичних концепцій, які в багатьох аспектах розривали єдність корінної суті історичного пізнання. Вказана єдність була обумовлена об'єктивною потребою суспільства в отриманні істинних знань, без яких було неможливо вирішувати завдання, що висувалися сучасністю [2, с.3]. Саме тому наслідком такої кризи було не знищення чи компрометація гуманітарної науки, а її відродження шляхом вирішення протиріч між істинною суттю та хибним змістом [3, с.82].

Актуальність гносеології історії на сучасному етапі породжена розривом із позитивістською традицією, появою нової наукової парадигми, зростанням ролі гуманітарних знань. Виходячи з цього, в гносеологічному плані історичною наукою визначено два кардинальні напрямки. Один із них пов'язаний із кризою структуралізму, в рамках якого, на думку деяких вчених, була забута людина як індивідуальність зі своїм внутрішнім світом, особистою долею, емоціями, переживаннями.

Інший напрямок є цілісним, комплексним і міждисциплінарним і бере свій початок частково від структуралізму (культурна антропологія), історичних шкіл в економіці та соціології, марксизмі. В якості гносеологічного пріоритету визнається історична ситуація, яка, з одного боку, характеризується функціональними взаємозв'язками явищ і відносин, з іншого – результатами поведінки груп та індивідів. Одночасно констатується неповторність, унікальність відповідних функціональних зв'язків у рамках, наприклад цивілізацій. Остання обставина й обумовлює необхідність цілісного сприйняття характеристики подібних спільностей.

Аналізуючи сучасні концепції пізнання, дослідники відзначають три соціологічні макротеорії: формаційну, цивілізаційну й модернізаційну. Їх виносять за «межі власне історичної науки», але застосування подібних підходів

дозволяє «вписати конкретне суспільство в контекст загальносвітової історії через універсальні закономірності суспільного розвитку, або через соціокультурне розмаїття суспільств як цілісності» [4, с.156].

Дослідження діяльності органів соціального страхування в Україні у 20 – 30-х рр. ХХ ст. з позицій цивілізаційного підходу вимагає необхідності аналізу не лише об'єктивних факторів, що визначали й впливали на розвиток даної організаційно-правової форми соціального захисту. Роль і значення даного інституту визначається також діяльністю конкретних представників страхових органів як в центрі, так і на місцях, які втілювали директивні вказівки в життя з урахуванням власного світогляду, визначеного політичною, національною, релігійною приналежністю, ступенем інтелектуального та культурного розвитку тощо. Важливим при цьому є не лише показ загальних результатів діяльності страхових органів в тому чи іншому регіоні України в процесі соціалістичного будівництва, але й підтвердження ефективності соціального захисту з боку самих застрахованих.

На початку 90-х рр. в історіографічний простір Росії із Заходу стали проникати модерністські течії, що базувалися на пізнавальних технологіях сучасної західної соціології та політології. Для суспільних наук пострадянського періоду стала модною концепція «школи тоталітаризму», що використовувалася як метод історичного пізнання радянського суспільства. Погоджуючись із думкою окремих істориків про неспроможність за допомогою теорії тоталітаризму вичерпно охарактеризувати багатоаспектні суспільні явища 20 – 30-х рр. ХХ ст., в той же час вважаємо за доцільне її використання для аналізу конкретної історичної реальності радянської доби. Це дає ключ до розуміння основних етапів розвитку системи соціального страхування у досліджуваний період а також передумов, причин та змісту її реформування в умовах сталінської модернізації.

Таким чином, методологічний плюралізм, притаманний для сучасного історіографічного процесу, відзначається наявністю різних теоретичних моделей з'ясування політичної та соціальної історії, основними концептуальними засадами яких виступають теорії тоталітаризму та принципи модернізації. В той час як

теорія тоталітаризму є визначальною для аналізу історії політичного розвитку радянського суспільства, то концепція повсякденності активно застосовується для відображення соціальних відносин досліджуваного періоду [1, с.186].

Міждисциплінарний підхід у вивченні діяльності органів соціального страхування полягає у необхідності розгляду проблеми в контексті історії радянської соціальної політики, соціальної історії, соціології, культури радянської повсякденності, економічної історії. В таких умовах окремі науковці пропонують здійснювати дослідження соціальної політики з позицій феноменологічного підходу у контексті культури та в перспективі вивчення повсякденності, в результаті чого у фокус аналізу попадають локальні мікроісторії соціальної допомоги, ідеології соціальної політики, життєвий досвід людей. Реконструювання діяльності органів соціального страхування на найнижчому рівні (у свідомості суб'єктів) дозволяє, окрім загальних тенденцій, виявити особливості їх роботи в окремих регіонах, ставлення до даного інституту з боку різних соціальних верств, представників радянських, партійних та профспілкових органів. Окрім того, розгляд проблем з позицій антропології дозволяє, не ігноруючи ролі політичних та економічних факторів, соціальних структур, реконструювати суб'єктивну реальність через усвідомлення людиною даної епохи та свого місця в ній.

Оскільки результати людської діяльності можуть проявлятися не тільки в процесі цієї діяльності, але і в майбутньому, цілком віддаленому у часі періоді, потрібен подвійний підхід до розкриття результатів діяльності страхових органів та їх оцінки. В цьому поєднанні беруть участь історико-ситуаційний та історико-ретроспективний підходи. Суть історико-ситуаційного полягає у розгляді явищ і процесів минулого в контексті відповідної історичної ситуації. Найголовнішим у даному випадку для дослідника є з'ясування того, в якій мірі сучасники адекватно сприймали історичну реальність і враховували її при визначенні мети і завдань своєї діяльності, з одного боку і відповідність цієї діяльності об'єктивним перспективам історичного розвитку – з іншого. Історико-ретроспективний підхід розкриває суть і прогресивність явищ минулого з визначеної історичної дистанції,

коли в тій чи іншій мірі виявилися історичні результати відповідної діяльності в минулому. Це дозволяє поглибити розкриття його історичного значення. Для найбільш глибокого розкриття результатів діяльності людини і внеску цієї діяльності в суспільний прогрес необхідне поєднання обох вищезазначених підходів. Застосування лише одного із них неминуче призводить до модернізації чи архаїзації суті тих чи інших подій минулого [2, с.3]. Так, розкриваючи діяльність органів соціального страхування, необхідно перш за все з'ясувати розуміння ролі та значення вказаного інституту соціального захисту як для представників страхових органів так і для контингенту страхувальників та застрахованих. Не менш важливим є визначення ними ефективності теоретичних засад і практичної діяльності при забезпеченні соціальних ризиків у досліджуваний період. Разом із тим практику діяльності страхових органів варто оцінювати і з позицій сьогодення, коли вказаний інститут соціального захисту зайняв чільне місце у соціальній політиці європейських держав, а також відбувається його активне становлення в Україні.

Отже, дослідження діяльності органів соціального страхування в 1920 -30-х рр. вимагає від науковців застосування нових концептуальних підходів, які дозволяють розкрити проблему з позицій багатоаспектності та альтернативності, активно використовуючи при цьому міждисциплінарні зв'язки.

Використана література:

1. Васильчук Г.М. Радянська Україна 20 – 30-х рр. ХХ ст.: сучасний історіографічний дискурс. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2008. – 314 с.
2. Ковальченко И.Д. Теоретико-методологические проблемы исторических исследований. Заметки и размышления о новых подходах // Новая и новейшая история. – 1995. – №1. – С.3-33.
3. Овсянников В.И. К поискам новых подходов к историческим исследованиям // Новая и новейшая история. – 1996. – №4. – С.82-86.
4. Проскурякова Н.А. Концепции цивилизации и модернизации в отечественной историографии // Вопросы истории. – 2005. – №7. – С. 153-163.
5. Реєнт О.П. Сучасна історична наука в Україні: шляхи поступу // Український історичний журнал. – 1999. – №3. – С. 3-22.